

MAQOM CHOLG‘U ANSAMBLINI SHAKLLANTIRISH

Raimova Dilfuzaxon Maxammadsoliyevna

Andijon davlat pedadgogika instituti

“Tasviriy san’at va Musiqa ta’limi” kafedrasi dotsenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11393265>

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Maqom cholg‘u ansamblini shakllantirish” mavzusida yozilgan. Unda musiqiy idroknining shakllanishi hamda rivojlanishining tarixiy bosqichlari, musiqashunos olimlarning jamoaviy ijro san’ati haqidagi ilmiy qarashlari haqida nazariy ma’lumotlar bor.

Kalit so‘zlar: maqom, tovush, obraz, san’at, shaxs, jamiyat, tafakkur, ma’naviyat, musiqa, kompozitor, qo‘shiq.

FORMATION OF THE MAKOM MUSICAL ENSEMBLE

Abstract. This article is written on the topic "Formation of the Maqom Instrumental Ensemble". It contains theoretical information about the historical stages of the formation and development of musical perception, the scientific views of musicologists on the art of collective performance.

Key words: status, sound, image, art, person, society, thinking, spirituality, music, composer, song.

ФОРМИРОВАНИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО АНСАМБЛЯ «МАКОМ».

Аннотация. Данная статья написана на тему «Становление инструментального ансамбля Маком». Содержит теоретические сведения об исторических этапах становления и развития музыкального восприятия, научные взгляды музыковедов на искусство коллективного исполнительства.

Ключевые слова: статус, звук, образ, искусство, человек, общество, мышление, духовность, музыка, композитор, песня.

Maqom cholg‘u ijrochiligi” atamasi. Mazkur atama o‘ziga xos mazmunga ega bo‘lib, o‘zbek maqom ijrochiligida yirik yo‘nalishni tashkil etadi. Unda cholg‘ular turlari va imkoniyatlaridan foydalanib, maqom ijrochiligini amalga oshirish nazarda tutiladi. Bu atama “maqom xonandaligi”, “maqomshunoslik” va “cholg‘ulashtirish” kabi atamalar bilan uzviy bog‘liq holda idrok etiladi. Hozirgi zamon o‘zbek maqom cholg‘u ijrochiligida tanbur, dutor, rubob, chang, qonun, g‘ijjak, nay va doira kabi yigirmaga yaqin cholg‘ular qo‘llanilmoqda. Shu jihatdan maqom cholg‘u ijrochiligimiz ko‘p asrlik tajribaning hosilasi bo‘lib, o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bunday xususiyatlarning asosiylari quyidagilardir:

- Shashmaqom va Xorazm maqomlarining cholg‘u qismlarini ijro etish;
- Shashmaqom va Xorazm maqomlarining ashula qisamlarini va Farg‘ona Toshkent maqom yo‘llarini ijro etish;
- Maqom xonandalariga jo‘navozlik qilish;
- Maqom ijrochiligiga imkon qadar cholg‘ularning keng turlarini qo‘llash.

Mana shu xususiyatlari bilan “maqom cholg‘u ijrochiligi” atamasi ma’no-mazmun kasb etadi. Maqom cholg‘u ijrochiligi maqom ijrochiligining negizlaridan biri sifatida idrok etilishi kerak. Bundan tashqari “maqom cholg‘u ijrochiligi” atamasida Surnay maqom yo‘llari, Dutor

maqomlari va yovvoyi maqom yo'llarini ijro etish ham ko'zda tutiladi. Shu sababli bo'lajak maqom sozandali bu atamani keng ma'noda tushunishi va uning ilmiy-amaliy atama ekanligini bilishi kerak.

Maqom cholg'u ijrochiligi metodologiyasi.

“Metodologiya” atamasining ma'nosi “hujjat, dalil, asos, omil” demakdir¹. Shu ma'noda maqom cholg'u ijrochiligi muhim metodologik asoslarga ega. Bu metodologik asoslarning muhumlari quyidagilardir:

- davlat ta'limi standartlari;
- o'quv dasturlari va adabiyotlari;
- maqom cholg'u ijrochiligi manbalari;
- maqom cholg'u ijrochiligi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar;
- maqom cholg'u ijrochiligi milliy tajribasi.

Mazkur metodologik asoslar maqom cholg'u ijrochiligi bo'yicha bilim olish, uni o'rganish va o'zlashtirishning tayanchi hisoblanadi. Misol uchun “maqom cholg'u ijrochiligi manbalari” masalasini olaylik. Bu manbalar ming yillik me'rosni qamrab oladi. Shu jihatdan uni ikki yirik davrga bo'lish mumki:

1) qadimgi davr (XI-XIX asrlar);

2) yangi davr (XX-XXI asrlar). Bu o'rinda eslatma tarzida aytib o'tish lozimki, maqom cholg'u ijrochiligi ilk manbasiga XI asrda duch kelamiz. Gap shundaki, Unsur-ul-maoliy Kaykovus (XI asr) “Qobusnoma”² asarida bu davrda Iroq, Navo kabi maqomlar ijrosi muqimlashgani va ularning ijrosida Rud, Tanbur singari cholg'ular keng qo'llanilishini yozadi. Shu sababli biz maqom cholg'u ijrochiligi manbalari XI-XIX asrlar davomida yaratib kelinayotganligini ta'kidlaymiz. E'tibor berilsa, maqom cholg'u ijrochiligi metodologiyasini bilish bo'lajak maqom sozandalarining nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakaviy ijrochilikni kutilgan darajada o'zlashtirishiga asos bo'ladi. Maqom sozandalarining metodologik asoslar bilan qurollanishi eng muhim masalalardan biridir. Professor- o'qituvchilar va jo'navozlar³ ning bu masalaga bo'lajak maqom sozandalarini o'qitish jarayonida alohida ye'tibor berishi taqozo etiladi. Negaki maqom cholg'u ijrochiligi metodologiyasi bo'lajak maqom sozandalarini zamonaviy talablarga binoan tayyorlashning asosidir.

Maqom cholg'u ijrochiligi ta'limi. O'zbekistonda maqom cholg'u ijrochiligi ta'limi uzviylik, izchillik va yagonalik tamoyillari asosida tashkil etilgan. Bu ta'lim uch bosqichda amalga oshirilmoqda:

1) umumiy ta'lim (umumta'lim maktablarining 6-7 sinflarida hamda bolalar musiqa va san'at maktablarida);

2) o'rta maxsus ta'lim (ixtisoslashtirilgan o'rta maxsus maktab internatlarda);

3) oliy musiqa ta'limi (Yu.Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti hamda oliy pedagogika o'quv yurtlarida).

Umumiy ta'lim boshlang'ich xarakterda bo'lib, unda o'quvchilarga maqom cholg'u ijrochiligi to'g'risida ma'lumot beriladi, cholg'ular bilan tanishtiriladi, o'quvchilarning layoqat va

¹ Pedagogika fanidan izohli lug'at. Tuzuvchilar J.Hasanboyev va boshq.-T. “Fan va texnologiya”. 2009. 44-bet.

² Kaykovus. Qobusnoma. Nashrga tayyorlovchilar S.Dolimov, U.Dolimov. Toshkent 1994.

³ Jo'navoz – ijro etiladigan musiqiy asarga muayyan bir cholg'u sozi bilan jo'r bo'ladigan sozanda.

xohish-istagiga asosan cholgʻu ijrochiligini oʻrganishga yoʻnaltiriladi hamda bolalar musiqa va sanʼat maktablarida esa cholgʻular turlari boʻyicha maqom cholgʻu ijrochiligi koʻnikmasi shakllantiriladi. Oʻrta maxsus taʼlimda oʻquvchilarga maqom cholgʻu ijrochiligi asoslari boʻyicha bilim beriladi, ularning yakkanavoz va maqom ansambl ijrochilik malakasi tarkib toptiriladi.

Oliy musiqa taʼlimida malakali va kasbiy yetuk maqom sozandalari tayyorlanadi, ularning individual ijrochilik uslubi va ijro mahorati hosil qilinadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan bunday maqom cholgʻu ijrochiligi kutilgan samarani berayotganligini taʼkidlab oʻtish joiz. Eng asosiysi-bu taʼlimda oʻqitish jarayoni nota asosida va zamonaviy pedagogik texnologiyalarga tayangan holda amalga oshirilmoqda. Masalan, nota asosida oʻqitish maqom kuylarini tez oʻzlashtirish va ularning tuzilishi yaʼni taktlar, xona, bozgoʻy hamda avjlardan iboratligini umumtaʼlim bosqichidayoq oʻzlashtirib olish imkonini bermoqda.

Maqom cholgʻu ijrochiligining qadimgi davri. Yuqorida taʼkidlab oʻtilganidek, biz oʻzbek maqom cholgʻu ijrochiligini tajribasini yirik ikki davrga boʻlamiz va qadimgi davrini XI-XIX asrlar tashkil qiladi. Bu oʻrinda mazkur davrning yeng muhim xususiyatlariga eʼtiboringizni tortamiz.

Maqom cholgʻu ijrochiligi ilk davrlardayoq muayyan tartib-qoidalarga asosan amalga oshirilgan. Jumladan, bu masalada Unsur-ul-maoliy Kaykovus (XI asr) “Qobusnoma” asarida fikr yuritadi. U deydi, “Hamma vaqt ogʻir yoʻllarni chertmang”⁴. Bu fikrdan maqsad maqom sozandalari vaqt, makon va tinglovchi omillarini hisobga olish kerakligini uqtirishdir. Chunki bu omillar maqomlar ijrosining tinglovchilarga kutilgan darajada yetib borishiga asos boʻladi. Shu tariqa XI asrdayoq maqom cholgʻu ijrochiligining mazkur omillrga tayangan muayyan tartib-qoidasi yuzaga kelgan.

Bu hol maqomlar ijrochiligining qadimiyligini yana bir koʻrsatuvchi dalildir. XIII asrda Safiuddin Urmaviy tomonidan oʻn ikki maqom tizimlashtirilgach ham bunday tartib qoidalar maqom cholgʻu ijrochiligida yanada rivojlanib bordi. Bu jarayon ayniqsa, XIV-XVII asrlar oʻzbek maqom cholgʻu ijrochiligida keng koʻlamda kechdi. Misol uchun, Najmiddin Kavkabi-Buxoriy (XVI asr) “Risolai musiqiy” asarida maqom cholgʻu ijrochiligining (umuman, maqom ijrochiligining) vaqt omili toʻgʻrisida quyidagi tavsiyani beradi:

“Maqomlarni ijro etish vaqti:

1. Rohaviy - subh- Quyosh chiqish oldidan;
2. Ushshoq - Quyosh chiqqandan soʻng;
3. Rost - Choshgoh vaqtida;
4. Iroq - Peshin- Kun oʻrtasida;
5. Buzruk - Quyosh botishi oldidan;
6. Busoliq - Namoz digar (asr) vaqtida;
7. Zangula - Quyosh ufqqa bosh qoʻygan vaqtda;
8. Navo - Shom namoz vaqtida;
9. Zirafkand - Tun quyushlagan vaqtda;
10. Husayniy - Tun oʻrtasida;

⁴ Kaykovus. Qobusnoma.-T.: “Oʻqituvchi”.2006.148-bet.

11. Hijoz - Uyquga yotishdan oldin;

12. Isfahon - Subhdan avval”⁵.

O‘n ikki maqom Shashmaqom, Xorazm maqomlari va Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llariga singib ketganligi ma‘lum, shu ma‘noda bu kabi vaqt omillari to‘g‘risida berilgan tavsuyalar o‘zbek maqom ijrochilari tomonidan ham qabul qilinganini idrok etish qiyin emas. Eng asosiysi-tavsiya etilgan vaqtlarda maqom ijrochisining jismoniy va ruhiy tayyorlik lahzalari hisobga olinganligi sir emas.

Maqom cholg‘u ijrochiligining yangi davri. Bizning yondoshuvimizga ko‘ra, O‘zbek maqom cholg‘u ijrochiligining yangi davri XX-XXI asrlarni qamrab oladi. Bunga XX asr boshlaridan boshlab Yurtimizda musiqa bilim yurtlarining tashkil yetilishi va ta‘lim jarayonining nota asosida yo‘lga qo‘yilishi sabab bo‘lgan. Bu yangi davr o‘zbek maqom cholg‘u ijrochiligida quyidagi uch omil muhim o‘rin tutadi:

Mazkur omillar XX-XXI asrlar o‘zbek maqom cholg‘u ijrochiligining rovojlqrib borishida muhim tayanch bo‘lmoqda.

Albatta, XX asr o‘zbek maqom cholg‘u ijrochiligida murakkab davrlar ham kechdi.

Bunga XX asrning 40-yillari atrofiga kelib an‘anaviy Ustoz-shogird sozandalarining vafot etishi, 50-yillarda sobiq Sho‘ro davlatining o‘zbek maqomlariga bo‘lgan salbiy munosabati va rekonstruksiya qilingan cholg‘ularning imkoniyatiga qarashlarning turlicha bo‘lishi sabab bo‘ldi.

Misol uchun, keksa maqom sozandalarining fikricha, rekonstruksiya qilingan cholg‘ular maqom kuylariga xos bo‘lgan nolish, qochirim kabi bezaklarni to‘laqonli berish imkoniyatiga ega emas, shuningdek, zamonaviy nota yozuvida maqom asarlariga xos bo‘lgan xususiyatlarni ham to‘liq ifodalashning imkoniyatlari ham yo‘q.

Ayni paytda, musiqa ta‘limining rivojlanib borishi, o‘zbek maqomlarining nashr yetilishi, maqom ansambllarining tuzilishi va musiqa ma‘lumotiga ega mahoratli maqom sozandalarining yetishib chiqishi bu murakkablikni bartaraf eta bordi.

Hozirgi zamon maqom cholg‘u ijrochiligida keying uch yil davomida bo‘lgan jonlanish muhim o‘rin tutmoqda. Bunda professional maqom sozandalarini tayyorlash yo‘nalishi zamon talablari asosida rivojlanib borayotganligi muhim tendensiyadir.

Maqom cholg‘u ijrochiligining istiqboli. O‘zbek maqom cholg‘u ijrochiligi o‘ziga xos rivojlanish tendensiyalariga ega. Bu tendensiya maqom cholg‘u ijrochiligi milliy tajribasida erishilgan yutuqlarni asrash va ijrochilikni zamonaviy talablar asosida rivojlantirib borishga asoslanadi. Shu jihatdan maqom cholg‘u ijrochiligini rivojlantirib borishning istiqbolida uch yo‘nalish muhim o‘rin tutadi:

- Maqom ijrochilarini shakllantirish;
- Ta‘lim muassasalarini yetuk kadrlar bilan ta‘minlash;
- Savodli tinglovchilarni tarbiyalash.

Bu istiqbolli yo‘nalishlar va uni amalga oshirish tizimi idrok etilishi kerak. Chunki mazkur masala maqom cholg‘u ijrochiligi bo‘yicha professional maqom sozandalari tayyorlash va maqom cholg‘u ijrochiligini rivojlantirib borish strategiyasi bilan bog‘liqdir. Maqom san‘ati vakillari

⁵ N.Qodirov. Maqom cholg‘u ijrochiligi. Toshkent 2020 y. 15-bet.

yaxshi idrok etishadiki, maqom ijrochiligi ochiq tizim. Biroq, bu xususiyat maqom cholg'ʻu ijrochiligida to'liq va hadsiz-hududsiz erkinlikka yega bo'lish degani emas.

Maqom cholg'ʻu ijrochiligining ansambl shakli. O'zbek maqom cholg'ʻu ijrochiligida o'ziga xos shakllar tarixan shakllanib kelgan. Ularning asosiylaridan biri *ansambl* ijrochilik shaklidir. O'zbek cholg'ʻulari tur va sadolanish jihatidan juda boy bo'lsa-da, lekin sharoit va imkoniyatlardan kelib chiqilib maqom ansambl ijrochiligida ularning muayyan turlari qo'llanilib kelingan. Misol uchun, professor Abdurauf Fitratning (1884-1938) xabar berishicha, XX asrning 20-yillarida o'zbek maqom ansambl ijrochiligida ikki tanbur, bir dutor va doira shakli keng qo'llanilgan, agar tanbur uchta bo'lsa uchinchi tanbur kamoncha bilan sato sifatida ijro etilgan⁶. Shuningdek, ko'p hollarda xonandalarning o'zlari cholg'ʻularni ijro etishgan va maqomlarning cholg'ʻu qismlari ham ular tomonidan ijro qilingan.

XX asrning 30-yillaridan boshlab maqom ansambl ijrochilik shakli takomillashdi va bu sozandalar guruhining tarkib topganligi bilan izohlanadi. Bugungi kunda O'zbek maqom ijrochiligi ansambllari professional sozandalar va xonandalar guruhlaridan iborat. Sozandalar guruhining xonandalarga jo'rnavozlik qilishi ustuvor hisoblanadi.

O'zbek maqom cholg'ʻu ijrochiligida professional sozandalarning muhim o'rin tutishi ularning kasbiy jihatdan keng ko'lamli tarzda tayyorlashni taqozo etadi. Chunki maqom ansambl ijrochiligi ikki jihatdan muhim ahamiyatga ega:

- 1) Sozandalarning mahorati o'zaro hamkorlik vositasida oshib boradi;
- 2) Maqom cholg'ʻu ijrochiligining imkoniyatlari va ko'lami yanada kengayadi⁷.

Maqom cholg'ʻu ijrochiligining yakkanavozlik shakli. Maqom cholg'ʻu ijrochiligida *Yakkanavozlik* deganda muayyan sozandaning o'z cholg'ʻusi vositasida yetakchi ijrochiligi tushuniladi. Misol uchun, Koshg'ar rubobi cholg'ʻusi sozandasi birikki cholg'ʻular jo'rligida yakkanavoz ijrochi sifatida faoliyat ko'rsatishi mumkin. Maqom asarlari rang-barang xususiyatlariga boyligi bilan muayyan bir cholg'ʻuga ikki yoki uch cholg'ʻuning jo'r bo'lishini (Masalan, Koshg'ar rubobi-g'ijjak+doira; Koshg'ar rubobi-chang+doira va h.k) taqozo etadi.

Chunki maqom musiqa asarlari serjijilo xususiyatlarga boyligi ma'lum⁸. O'zbek maqom cholg'ʻu ijrochiligining yakkanavozlik shakli muhim imkoniyatlarga egaligi bilan diqqatni tortadi:

- 1) Yakkanavoz ijrochi o'z mahoratini to'liq namoyon etadi;
- 2) Maqom cholg'ʻu ijrochiligi individual ijrochilik uslubi asosida kehgaytirib borish imkonini beradi;
- 3) Mohir maqom sozandalariga ega bo'lish mexanizmi vujudga keladi⁹. Shu sababli bo'lajak maqom sozandalarini yakkanavozlikka tayyorlash uchun ularning individual ijro uslubini shakllantirish taqozo etiladi.

Maqom cholg'ʻu ijrochiligining havaskorlik shakli. O'zbek maqom cholg'ʻu ijrochiligining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning *havaskorlik* shakliga egaligidir.

Havaskorlik maqom cholg'ʻu ijrochiligining ikki turi mavjud:

⁶ A.Fitrat. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. Toshkent 1993. 26-bet.

⁷ D.Ruziyev. Ansambl ijrochiligi. Buxoro 2020. 65-bet.

⁸ Fitrat. A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi.-T: "Fan".1993. 48-bet.

⁹ D.Ruziyev. Ansambl ijrochiligi. Buxoro 2020. 70-bet.

1) musiqa ta'lim muassasalaridagi yoshlar, to'garaklar, klublardagi va individual guruhlarining ansambllari;

2) tuman, shahar va viloyatlarning maqom ansambllari.

Me'yoriy hujjatlarga muvofiq, muayyan talablarga javob beradigan havaskorlik guruhlariga "xalq ansambli" nomi beriladi. Maqom cholg'u ijrochiligining havaskorlik shakli bir necha imkoniyatlarga ega:

1) layoqatli yoshlarni tarbiyalash va yo'naltirish;

2) yoshlar imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish;

3) maqom ijrochiligini ommalashtirish;

4) jamiyat madaniy darajasida maqom san'ati nufuzini ta'minlash¹⁰.

Shunday qilib maqom cholg'u ijrochiligi shakllari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularni rivojlantirish maqom cholg'u ijrochiligini rivojlantirishning amaliy mexanizmlari sifatida diqqatni tortadi. Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, maqom cholg'u ijrochiligining barcha shakllarida faoliyat yuritayotgan ijrochilar layoqat va musyqiy ta'limga egadir. Shu sababli bu ijrochilik shakllarini rivojlantirib borish muhimdir. Mazkur jihatdan musiqa ta'limi jarayonida bo'lajak maqom sozandalari maqom ijrochiligining barcha shakllari bilan ishlashga ko'niktirilishi kerak. Chunki bo'lajak maqom sozandalari kelgusida maqom cholg'u ijrochilik shakllarida ham faoliyat yuritishi mumkin.

REFERENCES

- 1 Shavkat Mirziyoyevning 4 jildlik asarlari, Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan milliy yuksalishgacha. -Toshkent: O'zbekiston. 2020.
- 2 Pedagogika fanidan izohli lug'at. Tuzuvchilar J.Hasanboyev va boshq.-T. "Fan va texnologiya". 2009. 44-bet.
- 3 Kaykovus. Qobusnoma. Nashrga tayyorlovchilar S.Dolimov, U.Dolimov. Toshkent 1994.
- 4 Jo'rnavoz – ijro etiladigan musiqiy asarga muayyan bir cholg'u sozi bilan jo'r bo'ladigan sozanda.
- 5 N.Qodirov. Maqom cholg'u ijrochiligi. Toshkent 2020 y. 15-bet.
- 6 A.Fitrat. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. Toshkent 1993. 26-bet.
- 7 D.Ruziyev. Ansambl ijrochiligi. Buxoro 2020. 65-bet.
- 8 Bunday havaskorlik ansambllarining umumiy o'rta ta'lim maktablarida faoliyat olib borishi samarali natija beradi.
- 9 <https://cyberleninka.ru/article/n/musi-a-ansambllarini-tashkil-etishning-ilmiy-nazariy-va-metodologik-asoslari/viewer>

¹⁰ Bunday havaskorlik ansambllarining umumiy o'rta ta'lim maktablarida faoliyat olib borishi samarali natija beradi.